

ISSN: 2545-0573

ALISHER NAVOIYNING “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONI XUSUSIDA

Ubaydullayeva Umida Abdushukur qizi

Sharof Rashidov nomidagi SamDU tayanch doktoranti

ARTICLE INFO.

Annotatsiya

Kalit soʻzlar: Soʻz, Xamsa, soʻz mulkining sultoni, xamsanavist, Layli, Majnun, Panj ganj.

Ushbu maqolada buyuk bobomiz, soʻz mulkining sultoni, Alisher Navoiy qalamiga mansub boʻlgan, “Xamsa”ning uchinchi dostoni boʻlmish «Layli va Majnun» dostoni haqida soʻz yuritilgan..

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2022 LWAB.

“Layli va Majnun” yaqin va Oʻrta Sharq xalqlari orasida eng keng tarqalgan ishq qissalaridan biridir. “Layli va Majnun” arab xalqlari orasida keng tarqalgani va gʻoyat mashhur boʻlgani haqida akademik I. Yu. Krachkovskiy shunday yozgan edi: “Sharqda Layli va Majnun Gʻarbdagi Romeo va Julyetta nisbatan mashhurroqdir”. Ibn Qutayba, Al-Johiz, Abu Bakr al-Volibiy va boshqa arab olimlarining asarlarida Layli va Majnun haqidagi turli-tuman rivoyatlar keltirilgan. Badiiy adabiyotda esa Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Ashraf, Jomiy, Amir Shayxim Suhayliy qalamiga mansub dostonlar yaratildi. Turkiy tilda esa Gulshahriy, Oshiq Posho, Shahidiy kabi shoirlar Layli va Majnun orasidagi ishq sarguzashtlari haqida oʻz dostonlarida ayrim parchalar berdilarki, “bu parchalar Layli va Majnun afsonasining turkiy tildagi dastlabki kurtaklari sifatida ahamiyatlidir”.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy “Xamsa”sining uchinchi dostoni “Layli va Majnun” 1484-yilda yozilgan boʻlib, 38 bob, 3623 baytdan iborat. Doston bir necha anʼanaviy boblar bilan boshlanadi. Sharq mumtoz adabiyoti oʻzining aniq anʼanasiga ega boʻlib, unga binoan doston hamd, munojot, naʼt kabi maxsus boblar bilan boshlanadi. Navoiyning “Layli va Majnun” dostonining I bobi ham xuddi shu anʼanaga asoslangan holda Xudo madhi, yaʼni hamdga bagʻishlangandir. Unda shoir davrning buyuk soʻz ustasi va faylasuf olimi sifatida olamning yaratilishi, tun, kun, oy, quyosh, yulduzlarning, yil fasllari va ulardagi tabiatning oʻziga xos jilolari, insonning tabiat ichida yaratilishi, yoʻqdan bor, bordan yoʻq boʻlishi va boshqa juda koʻplab misollar orqali Xudoning beqiyos qudrati va ulugʻligining ifodasi ekanini taʼkidlab, Unga hamd-u sanolar aytadi. U oʻzining tajallisi bilan hammaning dilini zavqlantiradi. Navoiy yaratuvchining “har soridagi tajallisi jahonda Layli boʻlib koʻrinadi, jilva qiladi, uning bu xususiyati esa yaratilganlarni Majnun qilmoqdir”, – deb yozadi:

Ey har sorikim, qilib tajalli,

Ul mazhar oʻlub jahonda Layli.

Ey oniki Layli aylab otin,

Majnun qilmoq qilib sifotin .

2-bob Munojotni o‘z ichiga oladi. Navoiy Yaratganga murojaat qilar ekan, seni qancha ulug‘lab ta’riflaganim bilan sening buyukliging ulardan yuzlab marotaba buyukdir, deydi:

Har nav’ki, aylasam xitobing,

Yuz oncha biyik durur janobing .

Navoiy Allohni madh etar ekan, gunohlarini kechirishini iltijo qiladi, Undan madad va ko‘mak so‘raydi. “Yo Rab, eshigingda ul gadomen, Kim, boshtin-ayoqqacha xatomen” , – deya buyuk tan olish qiladi Navoiy.

Dostonning 3-bobi Muhammad payg‘ambar (s.a.v.) madhiga bag‘ishlangan bo‘lib, bu bobda Navoiy Muhammad payg‘ambar (s.a.v.)ni payg‘ambarlik osmonining quyoshi deb ataydi. Payg‘ambar va uning oilasi, avlodlari haqiga har ezgu soatda yuz minglab salovotlar va vasflar aytamiz, deydi shoir.

4-bob Me’roj tuni ta’rifida bo‘lib, Navoiy bu tunning mo‘jizaviyligini, Muhammad payg‘ambar (s.a.v.)ni Buroq otiga minib, ko‘kka ko‘tarilishini go‘zal o‘xshatishlar bilan tasvirlaydi:

Oy bordi-yu keldi mehri raxshon,

Dur bordi-yu keldi bahri ummon.

Borurda edi chu dastayi vard,

Chun keldi bahori nozparvard.

5-bob so‘z ta’rifini hamda Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy madhidan iborat. “So‘z gavhari vasfidakim, gavhar so‘zi aning qoshida gavhar ollida bir qatra suvdek bo‘la olg‘ay, bir necha so‘z surmoq va Ganja hakimi ta’rifidakim, ganji Qorun aning “Panj ganj”i ollida vayronadek ko‘rungay – ganjfishonliq qilmoq va Hind sohirinikim, Kashmir jodulari aning ollida ip esha olmaslar – aning gavhari silkiga tortmoq va o‘z nazmining churuk rishtasin va uzuk torin ham alarg‘a ulamoq”. Bu bobda Navoiy o‘zidan avvalgi salafining so‘zdan qanday foydalanganlari haqida, so‘zning qimmatini, uni hech qanday dur-u javohirlar bilan tenglashtirib bo‘lmasligini, so‘z bir dengiz bo‘lib uning tubida cheksiz ma’no olami yashirib yotganini ta’kidlaydi. Qorun – behisob boylikka ega bo‘lgan diniy-afsonaviy shaxs. Navoiy o‘zining “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida Qorunni Muso payg‘ambar qarindoshlaridan ekani, ilm-u fazilatda o‘tkir, ayniqsa, kimyo fanida mohir, qobiliyatli kishi bo‘lganini yozadi. Keyincha, u ko‘p oltin to‘plab, katta boylikka ega bo‘ladi. Xazinasini bilan birga uning xasisligi, imonsizligi osha boradi. U Xudoni ham tan olmay qo‘yadi. Musoning uni dinga, e’tiqodga chaqirishga ham parvo qilmaydi. Natijada Musoning duoyi badiga uchraydi, tamomi xazinasini, boyligi bilan uni yer yutadi . “Panj ganj” (“Besh xazina”) – Nizomiy Ganjaviy (1141-1204) ning yaratgan dostonlari ko‘zda tutilmoqda. Navoiy o‘zining “Xamsa”si tarkibidagi har bir dostonning kirish qismida Nizomiy va uning “Panj ganj”ini katta hurmat va samimiyat bilan tilga oladi. “Hind sohiri” – xamsachilik an’anasining davomchisi Amir Xusrav Dehlaviy ko‘zda tutiladi .

So‘zga ta’rif berar ekan, Navoiy har qanday ibtidoning avvali so‘z ekaniga urg‘u beradi:

Kim, bo‘ldi chu amri “kun” huvaydo,

Bo‘ldi “fayakun” g‘ulusi paydo.

Bas avvalg‘i sado so‘z o‘lg‘ay,

Har savtqa ibtido so‘z o‘lg‘ay.

Navoiy shuningdek, soʻzni gavharga, mavj urgan ummonga, tuganmas xazinaga qiyoslaydi. Bobning keyinida Navoiy xamsanavis ustozlari Nizomiy va Dehlaviyni yod etar ekan, Nizomiyni “Nazm ahlining afsah ul-kalomi”, Xusrav Dehlaviyni “sohiri Hind” deb ulugʻlaydi. Ularning asarlariga cheksiz hurmat bildirar ekan, oʻzi ham bu asarlarga tenglasha oladigan asar yozish niyatida ekanini bildiradi.

6-bob Navoiyning ustozlari Mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy madhiga bagʻishlangan. Navoiy ustozlari haqida soʻzlar ekan, “Laqabi ham jahonga nur taratadi. Zoti bilan ham nuran aʻlo nurdir” deydi:

Sochib laqabi jahon aro nur,

Zoti bila nurun alo-nur.

Sulton Husayn Boyqaroga bagʻishlangan 7-bobda Navoiy Husayn Boyqaroni din himoyachisi, sahoatpesha, ilmi qadrlaydigan, adolatli shoh, shuningdek, qanchalik qudratli boʻlsa, shunchalik nozik koʻngil sohibi sifatida tasvirlaydi:

Sher uzra qilichi barq chopib,

Moʻr oʻlsa, shikasta yoshi oqib.

Tigʻi gar etib fano jahonni,

Xulqi tuzotib yano jahonni.

8-bob shahzoda Badiuzzamon taʻrifida boʻlib, shoir shahzodaning saxovati, adolatini goʻzal tashbehlar bilan tasvirlaydi.

Doston muqaddimasining soʻnggi 9-bobi tun taʻrifidadir. Mazkur bob asarning asosiy qismiga kirish vazifasini ham bajargan. Darvoqe, “Layli” soʻzi ham “tun” maʼnosini bildiradi. Shoir qorongʻu tunda xayol otiga minib, sayrga chiqadi. Tunrang xayol oti jahonda koʻp yugurdi-da, nihoyat, arab tuprogʻiga yetib, toʻxtadi, ishqning hidini sezgan zahoti ot ham chopishdan toʻxtadi. Navoiy Layli va Majnun taʻrifini keltirar ekan, bu ilohiy ishq qissasini soʻzlab berishga ahd qiladi:

Ul navʻki, hotif etti irshod,

Men ham qildim fasona bunyod.

10-bobdan dostonning asosiy qismi boshlanadi. Bani Omir qabilasida uzoq kutilgan farzand – Qays dunyoga keladi. Qaysning tugʻilishi, ulgʻayishida ham ilohiy taqdir sezilib turardi. Juda kichik chogʻidan oʻtini koʻrganida uni ishq oʻti gumon qilib, yashirincha unga talpinardi. Toʻrt yarim yashar boʻlganida otasi uni oʻqitish niyatiga tushadi va Layli qabilasiga oʻqishga beradilar. Bahor faslida bogʻ sayrida Laylini uchratgan Majnun hushidan ketadi, shu tarzda goʻzal ishq qissasi voqealari rivoj topadi.

Majnun (Junun) telba, devona, jinni degan maʼnoni beradi. Sharqdagi eng mashhur qahramonlardan. Qadimiy arab manbalarida keltirilishicha, Majnun tarixiy shaxs boʻlib, Arabistondagi Bani Omir qabilasidan boʻlgan. Majnunning oshiqlik qismati haqida Sharqda juda koʻp rivoyatlar toʻqilgan. U Nizomiy, Dehlaviy, Navoiy kabi ulugʻ sanʼatkorlarning ijodida fojiaiy qahramon sifatida oʻrin egallagan. Xuddi shu fikrlar Layliga ham tegishlidir. Layli arab manbalarida keltirilishicha kichik epizod obraz hisoblangan. Ibn Qutayba oʻzining “Kitob ush-sheʻr vash-shuaro” nomli asarida Layli haqida soʻzlash Majnunni gapirtirish uchun asosiy kalit edi, deydi. Nizomiydan boshlab, bu fikr mahorat bilan rivojlantirildi va Layli dostonida mukammal, yetuk, barkamol ayol obraziga – sevgi va vafo ramziga aylantirildi. Ayni vaqtda dostonida Navoiy Layli va Majnun obrazlari orqali majoziy oshiq-maʼshuqlar timsolini gavdalantirgan .

Xulosa qilib aytganda, “Layli va Majnun” dostoni ilohiy ishq kuylangan gʻoyat goʻzal asardir.

Navoiy o'sha davrning eng dono kishilaridan biri edi. Uni iloh ilmidan chetlab tasavvur qilish mumkin emas, albatta. Navoiyning buyukligi shundaki, "Layli va Majnun"da garchi tasavvufga oid talqinlar bo'lsa-da, voqealar zamirida kishi qalbini larzaga soluvchi fojiaiy-majoziy ishq qismati, ijtimoiy adolatsizlik tasviri shu qadar hayotiy tasvirlanganki, bundan shoirning o'zi ham qattiq iztirobga tushadi va "Yig'lay-yig'lay tugatdim oxir" deb qissani bitiradi. "Layli va Majnun" dostoni dunyoviy adabiyotning eng go'zal namunalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy, mukammal asarlar to'plami. VII tom, 359 b.
2. Alisher Navoiy. Munojot. T., 1991. (Nashrga tayyorlovchi va so'zboshi muallifi S. G'aniyeva).
3. Alisher Navoiy "Layli va Majnun". -Toshkent, 2020.
4. Alisher Navoiy "Layli va Majnun" (nasriy tabdil). -Toshkent, 2021.
5. N.Komilov va B.Eraliyev. «Ishq otashining samandari», Sharq yulduzi. 1991.
6. D.Yusupova "Layli va Majnun" dostonining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari. kh-davron.uz